

УДК 159.92

Павло Валентинович Макаренко,

*кандидат психологічних наук, доцент,
заступник декана факультету № 4 з навчально-методичної роботи Хар-
ківського національного університету внутрішніх справ*

Вікторія В'ячеславівна Доценко,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Психологічні аспекти протидії гендерному насильству

Впродовж останніх років вивчення проблеми протидії гендерному насильству стало одним із пріоритетних напрямків діяльності правозахисників, психологів, медичних та педагогічних працівників. Гендерне насильство – це порушення прав людини і форма дискримінації щодо однієї зі статей включаючи всі види насильства на основі гендерних ознак, які призводять до фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди [3].

При здійсненні профілактичних заходів щодо гендерного насильства, фахівцям, які працюють у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статті, а також працівникам правоохоронних органів, необхідно розуміти психічні механізми, що забезпечують перебування жертви в ситуації насильства і формують у неї специфічний травматичний ефект.

Існує декілька підходів до пояснення прив'язаності жертви до кривдника.

Перший підхід базується на теорії навчання. Низка вчених використала концепцію навчання безпорадності, яку розробив М. Селігман, для пояснення стосунків між агресором і жертвою. Безпорадність – це психічний стан, який виникає у випадках, коли події непадконтрольні суб'єкту [2]. Іншими словами, ми не можемо зробити нічого, щоб запобігти цій події і вона буде повторюватися знову і знову, що б ми не робили. Безпорадність, як психічний стан має наступну структуру: 1) розлад мотиваційної сфери (пасивність), 2) розлад інтелектуальної сфери

(зниження здатності до вирішення проблем), 3) емоційна травма (зростаюче почуття безсилля, некомпетентності, фрустрації і депресії) [2].

Л. Уолкер застосувала теорію навчання безпорадності в своїх дослідженнях проблеми перебування жінок в ситуації гендерного насильства. Вона зазначила, що періодична агресія знижує мотивацію жінки до реагування. Поступово жінка стає пасивною. Паралельно з цим, її когнітивна здатність до сприйняття успіхів і досягнень знижується. Жінка перестає вірити в можливість позитивного результату своїх власних дій [1]. Для пояснення психології взаємовідносин жертви і агресора Л. Уолкер запропонувала 3-х фазний «цикл насильства», який служить засобом створення травматичного емоційного зв'язку між жертвою і агресором [4]:

1) фаза акумуляції або наростання напруги – жінка перебуває в стані екстремальної психічної гіпернастороженості, намагаючись уникнути епізоду агресії. Її стан можна порівняти зі станом людей, які намагаються вижити в ситуації утримання в заручниках або внаслідок природних катаклізмів;

2) фаза агресії або розряд напруги – жінка перебуває в стані дисоціації, що супроводжується невірою в те, що епізод агресії дійсно має місце (що його не вдалося уникнути незважаючи на всі старання і обережність). Дисоціація призводить до розвитку пасивності, депресії, тривоги, самообвинувачення і почуття безпорадності;

3) фаза каяття – відтворення агресором якоїсь фікції закоханості. Агресор поводить себе прямо протилежно епізоду насильства, відбувається підкріплення ідеального образу партнера і створення ілюзії, що своєю досить хорошою і правильною поведінкою жінка зможе зробити постійною ситуацію «медового місяця».

Другий підхід розкриває особливості відносин жертви і агресора засновані на нерівному розподілі влади, що породжує травматичний зв'язок між ними. В таких відносинах один партнер (агресор) домінує, має владу і поперемінно переслідує, б'є, загрожує і залякує того, хто не має доступу до позицій влади (жертва). Такі відносини формують у жертви сильну емоційну залежність від агресора. Наприклад, відносини між жінкою – жертвою гендерного насильства та її агресором, між викрадачем і заручником, між членом секти і її лідером, між полоненим і наглядачем. Такі відносини мають дві спільні риси: дисбаланс влади і переривчастий характер насильства (чергування ситуацій насильства і

його відсутності). У міру того, як дисбаланс влади збільшується, людина, що знаходиться в стані підпорядкування, буде проявляти суб'єктивне відчуття залежності від «могутнього» агресора. В останнього, в свою чергу, буде формуватися ідея власної величі і всемогутності. Слід зауважити, що чергування фізичного насильства з актами примирення і винагороди підсилює ефект травматичного зв'язку. Так, в ситуації гендерного насильства фаза каяття асоціюється з припиненням агресії і отримує стійке підкріплення як позитивна ситуація, якої необхідно досягти, і яка, в процесі нескінченного повторення циклів насильства, стає все більш бажаною і підкріплює травматичний зв'язок.

Третій підхід досліджує ідентифікацію з агресором як захисний механізм поведінки жертви. Для гендерного насильства був розроблений термін «побутовий Стокгольмський синдром». Цим терміном вчені описують психічний розлад дезадаптивного типу, коли жертви гендерного насильства активно встають на захист свого агресора. Виникає як спроба жертви захистити власну психічну цілісність і відновити фізіологічний і поведінковий гомеостаз. У спробі уникнути і / або зменшити ефект насильства жертва ідентифікує себе з агресором і виправдовує перед собою та іншими його дії [4]. Однак, дослідники підкреслюють [1, 4, 5], що в разі гендерного насильства мова йде не стільки про адаптацію до особистості агресора, скільки про втрату жертвою власної ідентичності. Тобто, має місце не адаптивний механізм, а реальний процес руйнування особистості жертви. «Під примусом заручник поступово втрачає свою попередню систему переконань; він зрештою починає співпереживати поневолювачу і бачити світ його очима. У сімейному насильстві, навпаки, жертву ув'язнюють поступово, залицяючись» [1, с. 146].

Четвертий підхід пояснює процес «ментального контролю» або психологічного чи примусового переконання, що використовує агресор у стосунках з жертвою. Він поєднує різні стратегії, спрямовані на підпорядкування і дезідентифікацію жертви. Агресор може використовувати наступні стратегії: домінування чоловіка за допомогою поведінки, яка помилково інтерпретується жертвою як поведінка «справжнього чоловіка»; відокремлення жертви від зовнішніх зв'язків (батьків, друзів, роботи); поступове навіювання жертві почуття страху; індукція почуття провини («ти мене змусила», «якби ти не була такою дурною (товстої, некрасивою)» тощо); патологічні ревності; індукція почуття нікчемності і беззахисності («крім мене ти нікому не потрібна», «мені від сусідів соромно»).

Слід зауважити, що способи, які дають одній людині поневолити іншу досить подібні між собою. Так, в ситуації гендерного насильства агресор використовує метод «промивання мізків» описаний А. Бідерманном як поєднання методів примусу в системі тортур: одиночне ув'язнення, монополізація сприйняття, індукція стану ментального і фізичного виснаження (вимутовання), загрози, докази всемогутності, приниження, чергування епізодів «прихильності» [1, 4].

П'ятий підхід базується на особливостях дитинства жертви. В батьківській сім'ї формується уявлення про те, що насильство є нормою сімейного життя. У жінок-жертв ще в дитинстві були сформовані стигми «жінка в сім'ї – не людина», «ні на що не здатна» тощо [5]. Глибокі психологічні травми з дитинства формують «нав'язливі повторення», як спробу суб'єкта опанувати дитячу травму (З. Фрейд) та прагнення дорослого до комбінації протилежних емоцій, які він переживав ще дитиною (Р. Фейрбейрн). Р. Фейрбейрна пропонує переконливе пояснення стійкої прихильності до поганого об'єкту. Його дослідження показали, як не парадоксально, але приниження тільки підвищують потребу дитини в батьках, а в більш дорослому віці – в партнері, який виступає в ролі батька. У дорослому віці люди, які недоотримали уваги в дитинстві, схильні впадати в крайню залежність від інших особистостей, тим самим стабілізуючи свою самосвідомість або ж отримуючи відчуття внутрішнього спокою [4].

На підставі вище сказаного констатуємо: жертви гендерного насильства досить різні особистості: за віком, за життєвим досвідом, за психологічними особливостями (цінностями, настановленнями, рисами характеру, мотивацією, потребами) тощо. Жертва далеко не завжди звертається по допомогу, їй важко самостійно покласти край своїм стражданням і почати активно боротися за автономне життя. Для протидії окресленій проблемі необхідний комплексний підхід скоординованої співпраці між правоохоронними органами, правозахисними організаціями, представниками соціальних та педагогічних спільнот, працівниками медичних і психологічних служб.

Список бібліографічних посилань

1. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору; переклад з англ. О. Лизак, О. Наконечна, О. Шлапак. Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. 424 с.

2. Гордеева Т. О. Психология мотивации достижения. М. : Смысл; Академия, 2006. 336 с.

3. Лист МВС України від 21.10.2019 року № 22/5/2-5985 про методичні рекомендації з профілактики гендерно-обумовленого насильства учасників антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил.

4. Селани Д. П. Иллюзия любви : Почему женщина возвращается к своему обидчику / пер с англ. И. Л. Писаренко. М. : Класс, 2013. 264 с.

5. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. К. Б. Левченко, Л. Г. Ковальчук. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Агенство Україна, 2016. 368 с.

Одержано 05.11.2019